

**ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԷՆ ԵՒ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ
ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ՝
ԸՍՏ ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԷՆ ՈՒԻՔԻՓԵՏԻԱՅԻ**

Ստեփանեան Ազնիւ (Սուրիա)

Արեւմտահայերէն Ուիքիփետիայի ղեկավար,
«Արեւմտահայ գիր ու լեզու» Կրթական ՀԿ-ի հիմնադիր նախագահ.
aznivstepanian@gmail.com

DOI: 10.54503/978-9939-970-07-3-183

Բանալի բառեր. Արեւմտահայերէն, արեւելահայերէն, արեւմտահայերէն ուիքիփետիա, բառապաշար, տարբերութիւններ, կրթութիւն, Սփիւռք, առցանց հարթակներ:

Լեզուին կարեւորութիւնը մեծ է մայրենին սիրողներուն համար: Հայ գիրի ու դպրութեան, հայ մամուլի հազարաւոր հրատարակութիւններու կողքին, մեծ եւ կարեւոր է առցանց ձեռնարկներու առկայութիւնը, լեզուն օգտագործելի եւ կենդանի պահելու համար:

Ուիքիփետիան, իբրեւ առցանց ձեռնարկ, տեղեկատուական եւ գիտելիքներ փոխանցող արդիական միջոց է, ուր օտար լեզուներով դրսեւորումներու կողքին, վերջի շրջանին աշխատանք սկսած է տարուիլ հայոց լեզուի երկու գրական հայերէններու տարբեր դրսեւորումներու, տեղ գտնել այդ հարթակի վրայ: Իսկ որոնք էին նախադրեալները:

21-րդ դարուն, Միջին Արեւելքի մէջ սկիզբ առած ընդհարումներն ու պատերազմները նոր արտագաղթի պատճառ հանդիսացան՝ նօսրացնելով Միջին Արեւելքի գաղութները: Արեւմտախօս հատուածին զանգուածային գաղթը, յատկապէս՝ Սուրիայէն, Լիբանանէն, Իրաքէն եւ այլ շրջաններէն, իրենց ժխտական ազդեցութիւնը ունեցան Արեւմտահայերէնի նահանջին: Տեղին է նշել նաեւ, որ 2010-ին «ԵՈՒՆԵՍԿՕ»-ն Արեւմտահայերէնը դասած էր «վտանգուած լեզուներ»-ու շարքին: Ուստի, ծառացած վտանգին դէմ յանդիման գտնուող եւ առաւելաբար միայն սփիւռքի մամուլին մէջ «գործող» Արեւմտահայերէնը պետք էր պահպանել, իբրեւ կենդանի լեզու:

«Արեւմտահայերէն Ուիքիփետիա» հարթակին ստեղծման հիմնական նպատակներէն եղած է համացանցի ճանապարհով, խթանել ու հարստացնել Արեւմտահայերէնը՝ գիտական նոր բառերով ու եզրոյթներով, եւ գիտելիքի ազատ հանրագիտարան (շտեմարան) ըլլալուն առընթեր, կարեւոր դեր ու ներդրում ունենայ Արեւմտահայերէնի առցանց տարածման եւ պահպանման գործընթացին մէջ:

Երկար աշխատանքներէ ետք, 2019-ի սկիզբը, ստեղծուեցաւ Արեւմտահայերէնի համար առանձին՝ «hyw» կարգանիշ¹, որ կրնայ ծառայել համացանցի վրայ Արեւմտահայերէն լեզուի գործածութեան համար օժանդակ ծրագիրներ մշակելու աշխատանքին: Կարգանիշը տրամադրուեցաւ «SIL International»-ի² կողմէն, որ «ISO 639-3»-ը³ գրանցող մարմինն է: Իսկ նոյն թուականի 1 Ապրիլին, Արեւմտահայերէն Ուիքիփետիան ունեցաւ համացանցի իր առանձին հարթակը:

Իսկ եթէ մենք մեզի հարց տանք, թէ այս կարգանիշը որեւէ առնչութիւն ունի՞ այս աշխատանքին զարգացման ու հարստացման ծիրին եւ կրթական ծրագիրներուն հետ, պիտի ըսենք՝ «Այո՛, այս աշխատանքին զարգացման ու հարստացման գործին եւ կրթական ծրագիրներու միջեւ տեսանելի է յստակ առնչութիւն մը՝ այն առումով, որ երկու կողմերն ալ փոխկապակցուած են իրարու իբրեւ տեղեկութիւնն ու գիտելիքը փոխանցելու գործառնոյթ, կրթական ծրագիրը՝ դասական, իսկ Ուիքիփետիան՝ ամէնէն ժամանակակից ձեւերով: 21-րդ դարուն, սխալ պիտի ըլլայ, որ ուսուցումը գործէ այնպէս, ինչպէս կը գործէր 20-րդ դարու վերջին քառորդին»:

Արեւմտահայերէնը Սփիւռքի տարածքին, այո՛, պայքարի մէջ է: Նոր սերունդը, ո՛չ թէ չի սիրեր հայերէնը, այլ՝ կը դժուարանայ զայն արտասանելու, ուստի նաեւ՝ բանաւոր եւ յատկապէս գրաւոր լեզուն վերարտադրելու: Հարթակը կը հաւատայ, որ ինչպէս արհեստագիտական նորարար ուղեգիծերով մշակուած բոլոր այն ծրագիրները, որոնք կը միտին կենսունակ պահել Արեւմտահայերէնը, նոյնպէս ալ Արեւմտահայերէն Ուիքիփետիան կը փորձէ իր համեստ ներդրումով ծառայել նոյն նպատակին՝ ընդգրկելով տարբեր տեսակի, տարբեր մասնագիտութիւններով հայկական եւ օտար նիւթեր, Արեւմտահայերէնով: Անիկա կրնայ կարելոր խթան հանդիսանալ Արեւմտահայերէնի գործածութեան համար՝ Արեւմտահայերէնը օգտագործելով իբրեւ գրաւոր լեզու:

2014-էն ի վեր, մաս կազմելով Արեւմտահայերէն Ուիքիփետիայի հարթակին ստեղծման եւ զարգացման աշխատանքներուն, 5 տարի վարելով

¹ «hyw» կարգանիշը . կարգանիշ ունենալու միտքը սկիզբ առած էր Արեւմտահայերէն Ուիքիփետիայի առանձին բաժին մը ստեղծելու հեռանկարով, սակայն կրնայ ծառայել նաեւ համացանցի վրայ Արեւմտահայերէնով տարբեր (ինչպէս սրբագրիչ, փոխադրիչ, թարգմանիչ) ծրագիրներ մշակելու աշխատանքին:

² Ոչ հասութաբեր, քրիստոնէութեան հաւատքին վրայ հիմնուած կազմակերպութիւն մըն է, որուն հիմնական նպատակն է ուսումնասիրել, զարգացնել եւ վաւերացնել լեզուները, յատկապէս քիչ յայտնիները՝ լեզուական գիտելիքները ընդլայնելու, գրագիտութիւնը խթանելու, քրիստոնէական Աստուածաշունչը տեղական լեզուներով թարգմանելու եւ փոքրամասնութիւններու լեզուին զարգացման նպաստելու նպատակով:

³ «ISO»-ն (International Organization for Standardization) Կանոնաւորման միջազգային կազմակերպութիւն մըն է, որ կը մշակէ եւ կը հրապարակէ միջազգային օրինաչափութիւններ՝ առեւտրական եւ արդիւնաբերական. ունի նաեւ լեզուներու ենթատարբերակներ, որոնք ճանչցուած են եւ կարգանիշ ունին: «ISO»-ն կը ցանկագրէ եւ տարբեր համացանցային գործողութիւնները կը դիւրացնէ:

ծրագրի համակարգողի աշխատանքը, ապա՝ 2020-ին գրանցելով «Արեւմտահայ գիր ու լեզու» ՀԿ-ը հիմնելու Արեւմտահայ խմբագիրներու միջազգային խմբակը, եւ ցարդ, վարելով հարթակն ու յօդուածներու տեղադրման եւ տեղադրուած յօդուածներուն մէջ նշուած աղբիւրներու ստուգման, խմբագրման ձեւերուն ու գործիքներուն ծանօթացման աշխատանքները, ընթացքին նկատած ենք Արեւելահայերէն բառերու որոշ անհամապատասխանութիւն. խօսքը կը վերաբերի Արեւմտահայերէն եւ Արեւելահայերէն բառապաշարի տարբերութիւններուն: Ռուբէն Սաքապետոյեան իր աշխատութեան մէջ տուած է բազմաթիւ բառեր, բառաձեւեր եւ դարձուածքներ, որոնք Արեւելահայերէնի մէջ գործածուող ձեւերու համեմատ ունին առնուազն մէկ ձեւային կամ իմաստային տարբերութիւն⁴:

Աշխատանքին մէջ առանձնացուցած ենք 70 բառ, զանոնք դասակարգած ենք ըստ խօսքի մասերու, նաեւ նշած ենք անոնց իմաստային առանձնայատկութիւնները: Նշուած բառերը կարելի է համարել, իբրեւ ժողովրդախօսակցական եւ բարբառային բառեր. սակայն գոյութիւն ունի նաեւ ժողովրդախօսակցական եւ բարբառային բառերու գրականացում: Մեր գեղարուեստական գրականութեան եւ մամուլին մէջ մուտք կը գործեն նաեւ ժողովրդախօսակցական լեզուի եւ բարբառներու բազմաթիւ բառեր: Այդ բառերը կը պատկանին մեր գրական լեզուի բառապաշարի ժողովրդական եւ բարբառային բառաշերտերուն: Սակայն բառապաշարի զարգացման ընթացքին, անոնցմէ շատերը կը ստանան լայն գործածութիւն եւ ժամանակի ընթացքին մուտք կը գործեն գրական լեզուի բառերու շարքին⁵:

Ստորեւ կ'անդրադառնանք երկու գրականներուն բառապաշարային որոշ տարբերութիւններու, հետեւեալ դասակարգումով՝

Առաջին խումբ՝ գոյականներ.

<i>Արեւելահայերէն</i>	<i>Արեւմտահայերէն</i>
ամանոր	կաղանդ
աշխարհամաս	ցամաքամաս
դանդուր	փերփեր/փրփրեմ
դասաժամ	դասապահ
դասղեկ/դասվար	դաստիարակ
դարպասապահ	բերդապահ
դեկան	տնօրէն
դեղատուն	դեղարան
դրամատուրգ	թատերագիր

⁴ Ռուբէն Սաքապետոյան, «Արեւելահայերէն եւ արեւմտահայերէն. մերձեցման հնարավորություններ», էջ 36-42:

⁵ Տե՛ս Է. Բ. Աղայեան, «Լեզուաբանութեան հիմունքներ», Ե., 1987, էջ 411:

ընդմիջում	դադար
լուսամուտ	պատուհան
լուսացույց (ռուսերենեն՝ սվետաֆոր)	ազդալոյս
կենդանի	անասուն
կրակայրիչ	հրահան, կայծքար, կայծհան
հաշվեհարդար (հատուցում, պատիժ, փոխհատուցում)	հաշուեյարդար (հաշիւները կարգի բերելը, մաքրելը)
հարեվան	դրացի
հեռակառավարման վահանակ (ռուսերենեն՝ պուլտ)	հեռադեկ
ճամբար	բանակում
մեքենա	ինքնաշարժ
մթերախանութ/նպարխանութ	նպարավաճառանոց/ Նպարավաճառի խանութ
մուրաբա	անուշ
նկարիչ	գծագրիչ (նկարիչ՝ լուսանկարիչ)
շախմատ	ճատրակ
պատվեր	ապսպրանք
սարք	գործիք
սրբիչ	անձեռոց
վարսավիրանոց	Սափրիչ, վարսայարդար
վիրահատություն	գործողություն
տիկնիկ	պուպրիկ

Հոս կան նաեւ համանուններ, որոնց գրութիւնը ե՛ւ Արեւմտահայերէնի եւ Արեւելահայերէնի մէջ նոյնն է, սակայն կը դրսեւորեն իմաստային տարբերութիւններ.

ախոյան (թշնամի)	ախոյեան (մրցանակաւոր, յաղթող մարզիկ)
առաջադրանք (հանձնարարություն)	առաջադրանք (ծրագիր, որոշում)
բերդ (կալանավայր)	բերդ (ամրոց)
գաղութ	գաղութ
պալատ (հիվանդանոցի սենյակ)	պալատ (ապարանք, իշխանական նստավայր)
պանդոկ (ճաշարան)	պանդոկ (իջեւան)

Երկրորդ խումբ՝ բայեր.

անջատել	մարել
արարել	ստեղծել
գրկել/ առի՝ գրկեմ	փաթթել/ եկո՝ւր փաթթուկ ընեմ
զգել	նետել
զանգահարել	հեռաձայնել
խնդրել	հաճիլ
նկարել	զծել
շտապել	աճապարել
շփվել	յարաբերիլ
պահել	կանգնեցնել
պատվիրել	ապսպրել
վախճանվել, մեռնել, մահանալ	մեռնիլ, մահանալ

Վերոնշեալ բայերուն մէջ կ'առանձնանայ «վախճանիլ» բայը, որ թէեւ կը գործածուի Արեւելահայերէնի մէջ, սակայն Արեւմտահայերէնի մէջ բացառապէս կը գործածուի հոգեւորականներու պարագային:

Երրորդ խումբ՝ ածականներ եւ մակբայներ.

ահալոր (ծայրահեղ, երկյուղ առաջացնելու չափ, ապշեցնելու չափ	ահաւոր (ահալի, երկիւղալի)
անգիր	գոց (անգիր արտասանութիւն)
գեշ	տգեղ
ընդմիշտ	յաւերժ, յաիտեան
թանկ	սուղ
կազարագոյն	նարնջագոյն
հավես ⁶ /հավաս ⁷ /արձանագրուած է Էդուարդ Աղայանի բառարանին մէջ տրուած է գաւառական նշումով/ կը նշանակէ	փափաք, լաւ տրամադրութիւն, եռանդ

⁶ «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», Հրաչյա Աճառյանի Անվան Լեզվի Ինստիտուտ: Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի հրատ., Ե., 1974: Մաս 3, էջ 309:

⁷ «Արդի հայերէնի բացատրական բառարան», Էդուարդ Բագրատի Աղայան: «Հայաստան» Հրատարակչություն, Ե., 1976: Մաս 1, էջ 836:

փափաք...	
հիւանդ	անհանգիստ
մշտական	մնայուն, տեւական, մշտատեւ
սառը	պաղ
սոված (անոթի, քաղցած)	անօթի (սոված՝ սնունդի ընդհանուր չգոյութիւն. օրինակ՝ ... ժողովուրդն ալ նոյն ցեղասպանին կողմէ սովի մատնուեցաւ)

Վերոնշեալներէն՝ ահաւորը, երկու ճիւղերուն մէջ ալ կը գործածուի նոյն, բացասական, իմաստներով: Սակայն պէտք է նշել, որ Արեւելահայերէնի մէջ գործածուած է եւ կը գործածուի նաեւ «շատ, ծայրայեղ, չափազանց խիստ» իմաստներով, չափազանցելու նպատակով. Արեւելահայերէնը կ'ընդունի, որ լեզուներու մէջ յաճախ կը պատահին նման իմաստային զարգացումներ՝ պատկերաւորութեան կամ չափազանցութեան նկատառումներով, եւ երբեմն անոնք նոյնիսկ «կը բառայնանան» բառապաշարին մաս կը կազմեն: Օրինակ՝ ահաւոր հարուստ է, ահաւոր ընդունակ է. Արեւելահայ գրականութեան մէջ եւս կը հանդիպինք նման օրինակներու. «Ամեն մեկն աշխատում էր, որ շատ հիանա այս ահաւոր գեղեցկության վրա:» (Հովհաննէս Թումանյան):

Արեւելահայերէն բառամթերքին մէջ ընդհանրացած եւ գործածական դարձած են օտար բառերը: Արեւելահայերէն յօդուածներուն մէջ նկատելի են բառամթերքին մէջ ընդհանրացած եւ գործածական դարձած այն օտար բառերու պարագան, որոնք մանաւանդ Արեւմտահայերէնի գրական լեզուին մէջ ընդունելի չեն եւ չեն օգտագործուիր. Հրաչեայ Աճառեան իր աշխատութեան մէջ բազմաթիւ օրինակներ նշելով գրած է. «Արեւմտահայերը հնարեցին բազմաթիւ նոր բառեր, որոնց դէմ արեւելահայերը կ'ա'ն ուրիշ բառ են հնարել եւ կամ աւելի յաճախ օտար եւրոպական բառ են գործածում»: Մեկնելով Արեւմտահայերէն Ուիքիփետիայի յօդուածներէն կը ներկայացնենք ստորեւ նշեալ քանի մը օրինակներ.

ակադեմիա	կաճառ
աուդիտոր	հաշուեքննիչ, հաշուետես
ավտոբուս	հանրակառք
բազա	հիմք
Էկոնոմիկա	տնտեսութիւն
ինստիտուտ	հիմնարկ

8 Տե՛ս Հովհաննէս Թումանյան, Պատմվածքներ, «Քաջերի Կյանքից», էջ 22:

9 Տե՛ս Հ. Աճառյան, «Հայոց լեզվի պատմություն», Ե., հ. 2, 1951, էջ 567-568:

կատեգորիա	ստորոգութիւն, հանգամանք
կարտոֆիլ	գետնախնձոր
կինետիկ	ժառանգական
կուլտուրա	մշակութ
հիգիենիկ	առողջապահական
չեմպիոն	ախոյեան
սոցիալական	ընկերային
սպորտի	մարզական
ֆինանսական	ելեւմտական
ֆինանսիստ	ելեւմտագէտ

Կը նկատենք, որ Արեւմտահայերէնը որդեգրած է բառապաշարի հարստացման ներքին միջոցը, որ ըստ Էդուարդ Աղայեանին, նոյն լեզուի հնարաւորութիւններով նոր բառեր կազմելն է¹⁰. օրինակ՝ «ինքնաշարժ» եւ «հեռադէկ», վերոնշեալ բառերը, ինչպէս նաեւ այլ բառեր:

Կարգ մը բառեր արեւմտահայուն համար հասկնալի կը թուին ըլլալ, սակայն անոնք իմաստային որոշ առանձնայատկութիւններ ունին, օրինակ՝ արեւմտահայուն համար խորթ է «մշտական ջուր ունենալ» կապակցութիւնը, Արեւմտահայերէնի մէջ աւելի գործածական է «մշտատեւ ջուր» արատայայտութիւնը:

Թեմային շուրջ մեր կողմէ կատարուած հետազօտական աշխատանքը յանգած է հետեւեալ եզրակացութեան. 70 բառերէն՝

ա- 35-ը գոյականներ են, որոնցմէ 6-ը ունի նոյն հնչիւնական կազմը, բայց կը դրսեւորեն տարբեր իմաստներ,

բ- 12-ը բայեր, 11-ը ածականներ եւ մակբայներ, իսկ 16-ը հայերէն՝ բառեր օտար բառերու դիմաց /հայատառ օտարամուտ բառեր/:

Այսպիսով, Արեւելահայերէնի եւ Արեւմտահայերէնի բառապաշարային եւ իմաստային առկայ որոշ տարբերութիւններու վերաբերեալ հրապարակուած ոչ բոլոր յօդուածները անդրադարձած են արեւմտահայերէնի բառապաշարի իմաստային դասակարգմանէ նկատի ունենալով որ այսօր առցանց հարթակը դարձած է մեր ամենօրեայ օգտագործման աղբիւրը, ուստի հնարաւոր է խորապէս հետազօտել այս ոլորտը, որովհետեւ արեւմտախօս Սփիւքի համայնքներուն մէջ որոշ բառեր կրնան իմաստազրկուած ըլլալ, եւ դրսեւորուած նոր իմաստներով՝ ազդուելով արեւելահայերէնէն եւ տուեալ երկրի լեզուամտածողութենէն:

Ուստի, լեզուն պահպանելու հեռանկարով, պէտք է զինուած եւ ճկուն ըլլալ:

¹⁰ Տե՛ս Է. Բ. Աղայեան, «Լեզուաբանութեան հիմունքներ», Ե., 1987, էջ 388:

Stepanian Azniv - "Western Armenian and Eastern Armenian Vocabulary Differences, According to the Western Armenian Wikipedia".- In the work, we singled out 70 words, classified them according to parts of speech, and noted their semantic peculiarities. Of 70 words:

- a- 35 are nouns, 6 of which have the same phonetic structure, but have different meanings.
- b- 12 are verbs, 11 are adjectives and adverbs, and 16 are Armenian words for foreign words /foreign words in Armenian/.

Bearing in mind that today, the online platform has become the source of our daily use, it is possible to research this area deeply. In the Western-speaking Diaspora communities, some words may be deprived of meaning and manifested with new meanings, influenced by Eastern Armenian and the language culture of the given country. Therefore, one should be armed and flexible with the perspective of preserving the language.